
Рецензія на книгу:

В.І.ЯРОШОВЕЦЬ. Історія філософії: від структуралізму до постмодернізму. — Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2008 — 263 с.

Петро Кравченко

доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії, декан історичного факультету Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г.Короленка.

Володимир Петрушов

доктор філософських наук, професор кафедри філософії та соціології Української державної академії залізничного транспорту (м. Харків).

**ІСТОРІЯ, ФІЛОСОФІЯ, ІСТОРІЯ ФІЛОСОФІЇ —
РЕТРОСПЕКТИВНА АКТУАЛІЗАЦІЯ ІДЕЙ
ТА РЕФЛЕКСІЙ**

Справа писати підручники досить складна й важка, а підручники з філософії — складніше й важче вдвічі, бо мова йде не тільки про відбірковий навчальний матеріал, що утворює когнітивну складову тематично обов'язкового тексту, але й про його світоглядну переконливість, пізнавальну

© П.Кравченко, В.Петрушов, 2010

цінність та творчо-стильову привабливість, без чого розпалити у студентів філософську уяву про оточуючий нас світ та місце людини у ньому неможливо. Той, хто ставить перед собою таку мету й досягає її, має повне право сказати: «Я принесу тобі вогонь» (Еврипід Андромаха. Рядок 257).

Без сумніву, автор рецензованого підручника для студентів вищих навчальних закладів доктор філософських наук, професор В.І.Ярошовець, завідувач кафедри історії філософії Київського національного університету імені Т.Г.Шевченка, якого знає весь філософський загал України, як видатного мислителя, автора й організатора видання фундаментальних праць з історії філософії, знайшов свій творчий шлях до цієї високої мети, початок якого слід убачати в особистому педагогічному кредо, осяяному високими ідеалами гуманізму й моральності: «Навчання лише тоді дає позитивний результат, коли назустріч йому іде природа людини, тобто коли натура людини відповідає навчанню. У протилежному випадку навчання моральності перетворюється на пусте заняття. Це, природно, не означає, що ми залишаємо його свавілля волі, але підхід до кожного окремого суб'єкта повинен бути дуже обережним. І тут не допоможуть будь-які рецепти, особливо, коли маєш справу з молодими людьми» (Ярошовець В.І. «Гуманізм та духовність людини в історичному контексті» //Вісник товариства російської філософії при Українському філософському фонді. Випуск 7. — Полтава: АСМІ, 2007, — с.135).

У своїй педагогічній праці В.І.Ярошовець продовжує й посилює цю етичну викладацьку лінію, яку варто подати критично налаштованому читачеві у розгорнутому вигляді: «... Коли дослідник ставить за мету написання підручника з історії філософії, то він розуміє всю складність та невдячність цього завдання, бо те живе знання, яким і є філософія, неможливо звести до такої собі суми догматів або усталених теорем. Одна з особливостей філософії полягає в неможливості механічного

перенесення знань від лектора до учня, це, як не парадоксально, той випадок, коли не спрацьовує закон діалектики про перехід кількісних змін у якісні. Останні в неофіта філософії стають можливими лише тоді, коли у процесі пізнання задіяна душа, коли бажання осягнути та зрозуміти сенс філософії йде від серця. Саме цим пояснюється відсутність у тексті запропонованого підручника сталого набору уявлень про філософські концепції, закони та категорії, відсутність зразків та шаблонів в оцінюванні сучасних філософських парадигм. Філософія на відміну від фізики або математики, граматики або географії не підлягає операції вивчення, вона є те, що потрібно вистраждати, а потім — зрозуміти» (с.25).

Такий екзистенційно просякнутий висновок про заперечення «операції вивчення» філософії може викликати подив і навіть несприйняття у певного кола викладачів історії філософії (звичайно, тих, які заангажовані засадами суто прагматичного, схематизованого, ще й штампованого викладання свого предмету), бо у них автоматично виникає риторичне запитання: «Навіщо ж тоді писати підручник, коли «вивчення» як таке підпадає сумніву?».

Як на нашу думку, у автора підручника на це питання є виважена, дидактично обґрунтована відповідь: «Будь-яка типологізація в історії філософії має ґрунтуватись на максимально ретельному та історично конкретному висхідному дослідженні феноменів філософської творчості, адже у протилежному випадку не уникнути спотворення.

З огляду на це особливо складним та відповідальним постає завдання створення підручника з історії філософії. Адже історія філософії це не інструмент каталогізації, своєрідний гербарій препаративаних ідей. Це жива реальність, у якій діють, спілкуються, дискутують і шукають згоди живі особистості. Формат підручника, звичайно, не дозволяє показати цю реальність у повному обсязі, більше того, саме виходячи з навчальної мети, від нього вимагається певна типологізація

історико-філософських систем, їх, так би мовити, символізація, шифрування найбільш типовими для них поняттями і висловлюваннями, рішеннями й аксіомами. Щоб не бути простим переліком фактів, історико-філософська наука передбачає вибудовування парадигм, у яких знімаються подробиці й згладжуються нерівності історико-філософського процесу, у яких філософські системи минулого осягаються (реконструюються) в їх сутнісних інтуїціях та основних рисах, достатніх для того, щоб скласти загальне уявлення про їх роль та значення. Із цього погляду, підручник з історії філософії не слід сприймати як зібрання аксіом та раз і назавжди затверджених схем ієрархії мислителів. Людській думці взагалі притаманна певна міра окостеніння, руху за допомогою стереотипів, і підручник (будь-який) саме і є розплідником таких стереотипів. Вони завжди під рукою, завжди тут — і це заспокоює та заколисує думку. Певною мірою це є неминучим, проте розуміння такої неминучості має відкрити читачеві парадигмальність історії філософії не як її аксіоматичність та апіорність, а як спосіб її існування, у якому схрещуються і переломлюються вічні філософські питання і відповіді» (с. 22).

Як бачимо, В.І.Ярошовець глибоко усвідомлює можливість догматизації історії філософії через притаманну людській думці стереотипізацію у процесі мислення та надмірну прив'язку сприйняття до навчального матеріалу, який містить у собі той чи інший підручник. Проте останній лише й існує у якості змістовно-текстуального підґрунтя для мислення студента на рівні парадигмальних систем історії філософії.

Слід зауважити, що парадигмальний підхід до розкриття стрижневої основи розвитку філософського знання, якому автор надає фундаментального значення, містить у собі значний не тільки науково-дослідний, але й дидактичний потенціал, який варто використовувати у навчальному процесі. Тому треба погодитись з авторською інтерпретацією поняття парадигми як « передусім знаряддя структурування

історії науки та ключ для пояснення принципів її розвитку» (с.7). До того ж вибір нової парадигми диктується не стільки логічними, скільки ціннісними міркуваннями, а це означає, що парадигмальний підхід до пізнання історії філософії з аксіологічної точки зору є відкритим для створення різних методик викладання цього предмету з урахуванням їх особистісного наближення (через індивідуально значимі світоглядні імперативи та орієнтири морально-етичного характеру) до суб'єктів навчання. Власне кажучи, кожен видатний мислитель постає перед нами не лише як автор онтологічної концепції або морально-етично-естетичного вчення, але й як «уповноважений» дидакт своєї системи, що надає одночасно «ключ» для її розуміння. Філософська пропедевтика взагалі неможлива без посилань та пояснювальних вказівок на головні аспекти парадигми, яку слід охопити «почуттям причетності до великої ідеї», а не дошкуляючи питаннями «останньої істини».

Отже можна створити безліч підручників для «вивчення» історії філософії, але жодного, який би зробив з особистості філософа. У цьому сенсі дійсно будь-який підручник з історії філософії має нести у собі елементи філософської пропедевтики не заради її «вивчення», а заради «однієї з нечисленних можливостей автономного творчого існування» (М.Гайдеггер). Знайомство з працею В.І.Ярошовця надає плідне відчуття того, що скориставшись цим підручником викладачі-початківці здатні будуть донести до своїх студентів найголовніше: «можливість автономного творчого існування» кожного з нас не звільнює від історичної відповідальності за правдивість самої історії нинішніх поколінь перед прийдешніми. Коли не володієш світоглядними підвалинами, не розумієш історію філософії — це завдання виглядає нездійсненним.

Цей аспект діяльності (як педагогічної, так і дослідницької) історика філософії знаходить своє відображення у залученні до розгляду поняття етосу філософії (с.20, 21), яке, тісно корелю-

ючи з поняттям етосу науки, зобов'язує вченого систематично поширювати сферу вірогідного знання, спираючись на добре обгрунтовані аргументи та факти (широко відомі імперативи Мертона — універсалізм, усезагальність, незацікавленість і організований скептицизм). Але у вихорі різноманітних ідей сьогодення, у безмежному пафосі свободи та плюралізму важко розгледіти тему наукової відповідальності вчених (істориків, біологів, фізиків, хіміків та інших) за наслідки своєї діяльності, які досить часто спотворюють істину буття людини і на рівнях її духовного існування, і на рівнях біологічно-екологічного виживання.

У цьому контексті актуально звучить авторська теза: «За історично вигадливими шатами софістики і схоластики, патристики і діалектики, емпіризму і раціоналізму, — завжди якщо йдеться про справжню філософію — просвічує дійсна, позачасова істина життя, яка може виявитися тільки особистісно» (с.19), і ще: «Наукова відповідальність історика філософії — виважений підхід, що дозволить максимально наблизити читача до розуміння сенсу філософських пошуків минулого, формуватиме його повагу до неповторного і гідного досвіду попередників» (с.9).

Але ж «людина зобов'язана нести тягар свободи, — говорив М.Бердяєв, — при цьому розуміючи всю її відповідальність» (с.37). Тому, як нам вважається, дуже важливо за допомогою запропонованого підручника (і щоб це знайшло розповсюдження в інших посібниках та педагогічних виданнях) донести до молоді таку думку автора: «XX ст. занадто добре продемонструвало не лише небезпеку тотальної раціоналізації, але й загрозу, що виходить із тотальної лібералізації, нескінченного звільнення темних сил свободи, що притаїлися в людині. Тема діалектики позитивної і негативної, меонічної і благодатної свободи, що настільки могутньо звучала завжди як в українській, так і в російській філософії, вимагає сьогодні, звичайно, нового прочитання» (с.36-37).

Погоджуючись з автором з тим, що не слід применшувати суспільну роль філософії і що «вона є внутрішнім творчим стрижнем історії філософії, її формуючою силою» (с.19), ми вбачаємо саме цю роль у значно ширшому контексті — у контексті формування громадянської позиції молоді, яка зараз опинилася над прірвою політичних та соціальних обіцянок влади, перед економічним відторгненням людини, суспільною-кричущою нерівністю можливостей, перед наступом на особистісну гідність студентства з боку правового свавілля, що чиниться у нашій країні у всіх сферах життєдіяльності. Якщо ми хочемо щось змінити на краще, треба світоглядні засади людей перетворювати на їхню небайдужу громадську позицію. Формуючи світогляд студентів, треба відверто говорити про те, на яке буття він зорієнтований (немає ніякої таємниці у тому, що постмодернізм породжує «розірване буття» попри центральну ідею глобалізму) і що саме очікує людину у буттєвому просторі, виміри якого залежать від морально-етичних, духовних та соціальних ціннісних критеріїв суспільства, у якому ми живемо. У цьому сенсі та палітра сучасних тенденцій розвитку світової філософії, яка відображена у підручнику, є показовою з точки зору їх походження — всі вони є концептуальними моделями мислення західних філософів. Але ж світова філософія — це не тільки думка мислителів Заходу. Хіба є підстави відмовляти у світовому визнанні сучасним філософам Сходу або Півдня? Оригінальність орієнтального мислення давно відома, тому, як ми гадаємо, у назві розділу 2 «Тенденції розвитку світової філософії» треба уточнити акценти авторського задуму, йти шляхом від структуралізму до постмодернізму лише у західному напрямку, обминаючи досягнення філософської думки і інших частин світу. Можливо, що це й відповідає вимогам навчальних програм, але щоб ця «відповідність» не стала причиною інтелектуальної аберації стосовно масштабів світової філософії у студентів (особливо, коли у підручнику

з історії філософії дидактичний наголос робиться на тому, що «люди створюють історію, кожна генерація вносить власний внесок у її зміст», а «історико-філософська картина формується на базі деякого «початкового» цілісного уявлення про світ»), «в епоху постмодернізму західна цивілізація під загрозою самознищення відмовляється від статусу єдиної законної представниці світової цивілізації» (с.40). Обмежуючись з приводу цього питання на даний час поки що загальними міркуваннями, все ж пригадаємо працю М.Гайдеггера «З діалогу про мову між японцем та запитуючим», у якій великий мислитель розгортає філософські проблеми мови (до яких так охочі представники постструктуралізму та постмодернізму) на підґрунті особливостей японського світосприйняття. І не слід забувати, що М.Гайдеггер продемонстрував нам взірць діалогу східно-азійської та європейської культур своїм прикладом спілкування з філософами країни Сонця, що сходить.

Урешті-решт і сам автор утверджує, що «зіткнення культур і цивілізацій є, насамперед, зіткнення людей, і саме тому лише людьми може бути переведено в русло визнання цінності іншого» (с.39). Але це є вже, дійсно таки, не «вивчення» історії філософії, а інтелектуальне виховання молоді, саме — **виховання** на прикладах нашого з вами ставлення до духовних надбань світової культури. І хто, як не філософи, повинні навчати студентів й виховувати в них високу духовність: «Духовність є тією формуючою силою, ентелехією, яка дозволяє особистості організувати себе і влаштуватися у зовнішній світ» (с.35).

Узагалі підручник написаний живою лекторською мовою, що інтерсуб'єктивно зближує автора з читацькою «аудиторією» (відомо, що навчальні видання, які створені академічною мовою сприймаються студентами значно важче).

Помірні відступи від головних тематичних ліній уносять бажане розмаїття авторських думок, оцінок та мотиваційних переконань. В.І.Ярошовцю вдалося творчо поєднати

епістемологічний, когнітивний та дидактичний аспекти змісту сучасного підручника з історії філософії та методично вивірено відфільтрувати із безмежжя інформації структуралістсько-постмодерністської тематики тільки ту, яка відповідає суті запропонованих до розгляду філософських течій і водночас не є обтяжливою чи надлишковою для самостійного знайомства з предметом історії філософії.

У підручнику є й такі місця, які наштовхують на критичні роздуми про наслідки сповідування ідеалів постмодернізму і захоплені його стильовими можливостями. Автор спостережливо відмічає: «На перший план, як спосіб філософування, виходять постметафізика, реконструкція, «постмодерністська чутливість», постмодерністська іронія — «пастиш», децентрування, цитатне мислення» (с.14). На наш погляд, останнє вже надто заповонило дискурсивний простір сучасних філософських текстів, в яких спостерігається посилене, якщо не сказати — надмірне, цитування відомих філософів як із світовим ім'ям, так і менш іменитих. Ніби то й немає чого заперечувати — якщо той чи інший автор праці вважає за необхідне посилатися на «велич думки», то хай так і буде! Але ж біда у тому, що «історія філософії» стає поточним цитуванням, власне, без «філософії», тобто без справжнього авторського погляду на проблему, без належної філософської рефлексії історичних фактів з буття самої філософії. Так мабуть зручніше вбачати складну минулість поглядом тих, хто створював те минуле. Але так ми ніколи не навчимося будувати «свою історію» у сьогоденні... У такому разі, гадаємо, нашим нащадкам навряд чи пощастить цитувати когось з тих, кому сьогодні ще поталанило спиратися на даровитий наборок славетних попередників. У своєму прагненні цитувати будь що та з кожного приводу, не даючи при цьому власного контексту, деякі сучасні автори своїм «філософським» (якщо не відсутністю такого!) нагадують не таке ще далеке минуле за радянських часів, коли жодна праця з гуманітарних питань не

могла побачити світ без цитат класиків марксизму-ленінізму, без висловлювань керманічів партії. Але ж нинішні мислителі таки мають творчу свободу й великий гріх не скористатися нею. До такої творчості закликає філософів і істориків філософії В.І.Ярошовець: «Історія філософії не є просто «архівом» філософських текстів минулого, — філософи кожного нового покоління активно вчитуються в тексти своїх попередників (не тільки «близьких», але й «далеких»). А цікавить їх не те, що дійсно сказав той чи інший мислитель (їх, звичайно, цікавить і це, але не тільки), а те, що міг би, мав би сказати цей мислитель, але чомусь (до речі, цікавить і це «чомусь») не сказав цього. Інакше кажучи, історик філософії — мислитель, який шукає в текстах минулого не тільки вже здійснені, але й нереалізовані (з багатьох причин) можливості минулого. А таких можливостей («утрачених» авторами у свій час) дуже багато. Знаходження і реалізація можливостей у теперішньому часі постійно актуалізують тексти минулого. Цей творчий шлях, який дозволяє нам не зупинятися безсило перед минулим (мовляв, воно відбулося і змінити того, що вже сталося, неможливо), а надавати минулому нового, іншого продовження, «повертати» його в теперішнє і тим самим примушувати його «працювати на майбутнє» (с.8-9).

Але існує й інший тип нинішніх філософів, законсервованість мислення яких доводить їх до такої стадії «зацитованості», точніше — «зациклюванні» на власних висловлюваннях, що свої тексти вони ніколи і нікому не дозволяють використовувати без узяття в лапки їхньої прямої мови, бо, як вони вважають, тільки «від першої особи» їх можна зрозуміти, без будь-яких інтерпретацій, без будь-якого вільного контексту. Отож є такі «філософи для себе», для яких вихід іншого автора за межі «взятого в лапки» тексту мариться їм не інакше як плагіат, навіть якщо його ім'я міститься у джерельних посиланнях. І байдуже їм до слів видатного представника сучасної аналітичної філософії мови американсько-

го вченого Дж.Сьорла, який сказав, що «істина оголюється лише тоді, коли знімаються лапки». Де вже тут порозумітися з лінгвістичними моделями та реконструкцією Дерріди...

То ж радимо дослухатись до слів В.І.Ярошовця: «Філософування—це передусім досвід конкретної особистості, але його призначення в науковому співтоваристві — дійсність дискурсу. А ключовою умовою наукового дискурсу є методологічна узгодженість... У найзагальнішому значенні історико-філософська методологія — це не лише система методів, але й система понять для інтерпретації із чітко закріпленим значенням і смислом...» (с.6).

Рецензований нами підручник є вже другим виданням (Див. В.І.Ярошовець. Історія філософії: від структуралізму до постмодернізму. Підручник. — К.: Знання України, 2004. — 214 с.), яке значно посилене дидактичними доповненнями, уточненнями парадигмального підходу в історії філософії, поглибленими інтерпретаціями основних положень «постструктуралістсько-постмодерністського комплексу».

Завершуючи передмову до своєї книги, В.І.Ярошовець пише: «Тексти філософів, які вважаються представниками зазначеного напрямку (М.Фуко, Ж.Дерріда, Ж.Дельоз, Ф.Гваттарі та ін.), можна сміливо порівняти з Лабіринтом, оскільки знайти єдиний шлях, єдиний смисл тексту майже неможливо... Звичайно це дослідження жодною мірою не претендує на те, щоб відкрити смисли та встановити однозначні тлумачення ідей досліджуваних авторів. Скоріше, ця праця являє собою, у певному розумінні, «нитку Аріадни», яка дасть змогу читачеві пройти крізь Лабіринт Тексту, нехай навіть одним єдиним шляхом, але при цьому повернутися неушкодженим та з поповненим евристичним багажем» (с.16). Ж.Дельоз, розкриваючи «Таємницю Аріадни» у своїй однойменній праці переосмислює значення Лабіринту у дусі ніцшеанських концептуальних персонажів: «Лабіринт не є більше дорогою, де загублюються, але шляхом, яким повертаються. Лабіринт

більше не лабіринт пізнання й моралі, але є лабіринт життя й Буття як живої істоти».

Останнє наводить нас на думку про те, що новий підручник В.І.Ярошовця і є тією «ниткою Аріадни», завдяки якій читачі зможуть подолати «лабіринт життя й Буття як живої істоти, бо, як уважає автор, «сучасна філософія — це філософія, яка живе і рухається, торкається і дає торкнутися до неї, яка спілкується, а не вивчається» (с.24). Тоді й підручник стає не тільки педагогічним творінням, а й філософсько-драматичним відображенням «життя ідей». У цьому без сумніву переконуєшся, прочитавши книгу В.І.Ярошовця.

Надійшла до редакції 4.03.2010 р.